

DRAGUTIN RAGUŽ
Zavod za jezik IFF, Zagreb

UDK: 801.1:808.62(099)
Izvorni znanstveni članak
Primitljeno: 6/85

PRAVOPIS ZA NIŽJE UČIONE KATOLIČKE (Mostar, 1873)

U ovom se prilogu govori o prvoj tiskanoj knjizi u Mostarskoj tiskari, o Pravopisu za niže učione katoličke u Hercegovini (Mostar, 1873).

Nakon višestoljetnih nedaća, a osobito progona u 16. st., te rušenja samostana u Konjicu, Mostaru i Ljubušcome, nestanka franjevačkih knjižnica i arhiva, franjevačka je djelatnost na samome području Hercegovine gotovo zamrla. Tek je sredinom 19. st. turska vlast dopustila obnovu samostana na Širokom Brijegu uz koji se osniva i knjižnica. Taj uspjeh potiče dalju franjevačku aktivnost, posebno u otvaranju "slavjanskih narodnih učionica", za koje je (ali i za ostale potrebe) trebalo osigurati što više knjiga. Stoga 1872. nabavlja ju tiskaru u kojoj se kao prva tiskana knjiga pojavio upravo ovaj Pravopis o kojem ovdje želimo nešto reći.

Ta mostarska franjevačka tiskara druga je tiskara na tlu Bosne i Hercegovine, u kojoj tek 1866. gdoine dolazi do obnove izdavanja knjiga, kad je u Sarajevu osnovana tiskara u kojoj su tiskane knjige latinicom i ćirilicom, pa na turskom, grčkom i hebrejskom. Do tada su bosanski pisci tiskali svoja djela izvan Bosne i Hercegovine, u Hrvatskoj, Italiji, Mađarskoj. Ušput samo da napomenemo, kao paralelu ovome Pravopisu, da je u toj sarajevskoj tiskari izdan, kao jedna od prvih knjiga, *Bukvar za osnovne škole*, prvi srpski bukvar, tiskan Karadžićevim pravopisom.

U mostarskoj franjevačkoj tiskari objavljen je na samome početku djelatnosti, osim toga Pravopisa, i *Novi bukvar za pučke učione u Hercegovini*, godine 1874, između ostalih knjiga, raznih kalendara i sl. Uz tiskaru je djelovala i knjižara u Mostaru.

Jedan primjerak Pravopisa iz 1873. godine čuva se u Franjevačkoj knjižnici u Mostaru, a do njega sam došao susretljivošću fra Andrije Nikića, knjižničara i arhivara u Mostaru. Ima li negdje drugdje još koji primjerak toga Pravopisa, nije mi poznato.

Na naslovnim stranicama (ni vanjskoj ni unutrašnjoj) nema imena autora, ali na 17. stranici (ukupno ih je 24) stoji podatak: "*Ovi pravopis napisao je M.....ć*", a to će biti - kako mi je rekao fra Andrija Nikić - don Franjo Milićević, pomoćni profesor Slavjanske učionice u Franjevačkom samostanu u Mostaru, rodnom iz Ograđenika, inače

O

PRAVOPIŠU

(De Orthographie)

Što je pravopis?

Pravopis jest neke pravilo po kojem, os alevim bukvice, poznaje se slova sastavljeni, um podobni svake zamišljenosti poznavati, i njega točno izgovarati.

PORABA

Rieči mogu se pisati kako se izgovaraju ili kako su postale, to jest po glasu ili po korjenju: prvi se način zove „miloglasnički“, drugi „riečoslovnički“. Tako „oca“ i „otca“, „ofca“ i „ovca“, „pothov“ i „podkov“, „rasad“ i „rasaad“, „društvo“ i „društvo“.

U Hrvatskom se jeziku prvobitne, a osobito izvedene i promijenjene rieči pišu Riečoslovnički po pravilih Sloničkih: n; p. „ovca“ mjesto „ofca“, „otca“, mjesto „oca“, „raz-suti“ mjesto „rasuti“, „svetčanost“, mjesto „avečanost“, „kosidba“ mjesto „kosidba“, „sbor“, mjesto „zbor“, i. t. d.

Ovdje nastupaju neke iznimke, koje se lasno mogu naučiti iz običaja, kao n. p. „morah“.

pokretač više časopisa u vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, "Hercego-vački bosiljak" (1883), "Novi hercegovački bosiljak" (1884) te "Glas Hercegovca" (1885-1896).

Kako smo gore rekli, Pravopis je mala knjižica od samo 24 stranice, a potpun bibliografski podatak je ovaj: *Pravopis za niže učione katoličke u Hercegovini uređen, u Mostaru 1873; Tiskom poslansrva katolič. u Hercegovini*. Iz podnaslova se dakle vidi da pisac nije imao u vidu nikakvu širu upotrebu svojega priručnika, da ga je namijenio katoličkim školarcima početnicima, i to samo u Hercegovini.

Tekst samoga Pravopisa pisan je ijekavštinom ilirskoga, hrvatskoga tipa ("*Rieči mogu se pisati kako se izgovaraju ili kako su postale, to jest po glasu ili po korjenu: prvi se način zove 'miloglasnički', a drugi 'riečoslovnički'*", str. 3). Iako se dakle Pravopis piše u ikavskoj Hercegovini, autor se odlučuje za ijekavštinu, koja se malo pomalo ustaljuje među Hrvatima. A kako nije bilo još općeprihvaćena pravopisnoga rješenja, na početku tiskarskoga rada pravopis je eto bio najhitniji zadatak.

Iako su se škole koje su otvarane zvale "slavjanske", jezik kojega se pravopis propisuje zove se hrvatskim ("*U hrvatskom se jeziku prvobitne, a osobito izvedene i promjenjene rieči pišu riečoslovnički po pravilih slovničnih: n. p. 'ovca', mjesto 'ofca'...*", str. 3). Narod koji tim jezikom govori izričito se spominje: "*Kakovim se slovim sadašnji Hervati služe? Većim dielom služe se latinicom...*", str. 14).

Osim kulturmohistorijske vrijednosti (jer riječ je, koliko znam, o prvome pravopisnome priručniku na tlu Bosne i Hercegovine) posebno je zanimljiv dio terminologija, koja se većim dijelom poklapa s terminologijom kakva se upotrebljavala u Hrvatima onoga vremena, ali ima nekoliko termina koji dosad nisu nigdje zabilježeni, ili su prvi put zabilježeni¹ u ovome Pravopisu.

- upadak (str. 11) - padež,
- topna slova (str. 4) - glasovi: l, m, n, r,
- sastavljena,
- ujedinjena,
- sklopljena slova (str. 5) - "dje, dže, ehve, gje, elje, enje, tje",
- uprava (str. 6) - pravilo (prije samo u Šitovića Ljubušaka),
- značnost (str. 10) - značenje,
- predložni rečojstruk (str. 11) - lokativ,
- odlomak (str. 11) - elizija,
- jerik (str. 11) - apostrof,
- crknja² (cerknja, str. 13) - zarez,
- virgula (str. 13) - zarez (cerknja, virgula),
- pozastan (str. 13) - stanka, pauza,

¹ Uspoređeno s Enciklopedijskim rječnikom lingvističkih naziva R. Simeona.

² To je isti (ovdje poštakavljen) termin kao i u Belostenca (cherknja) ili črknja u B. Šuleka, V. Babukića i A. Mažuranića.

piknja i crknja (piknja i cerknja, str. 14) - točka-žarez,
 dvopik (str. 14) - dvotočje (Šulekova: dvopiknja),
 usklik (uzklik, str. 14) - uskličnik,
 namjesnik (str. 17) - nekoliko točaka (kao pravopisni znak),
 bezglasnice (str. 21) - nenaglašene riječi (kasnije u M. Divkovića, 1879),
 sprednjice (str. 21) - proklitike,
 odtražnjice (str. 21) - enklitike.

Ostale termine, koji se dobrim dijelom poklapaju s terminima preporodnoga razdoblja u Hrvata, nećemo navoditi, ali ističemo da je to zapravo najčešće Veberova terminologija, zatim Mažuranićeva i Babukićeva. Očito je da autor ovoga Pravopisa nije posve ropski preuzimao od određenoga pisca, nego je imao svoj vlastiti izbor već upotrebljavane terminologije, a kako smo vidjeli ponegdje je i sam stvarao novu. Ta njegova novost je u tome što je s jedne strane stvarao posve nove nazive (termine), a katkad samo dao novu inačicu već postojećega termina (npr. *dvopik*, *crknja*). Da je autor Pravopisa bio sasvim dobro upućen u dotadanju hrvatsku terminologiju, pokazuje npr. termin *zovnik* (za vokativ), za koji R. Simeon registrira raniju upotrebu samo u Đurkovečkoga. Teoretski, naravno, moguće je da za to autor nije znao nego da je i njega sam stvorio.

Poslije ovoga najvrednijega dijela Pravopisa evo i nekoliko riječi o predmetu i rasporedu građe.

Na samome početku pisac definira pravopis.

"Što je pravopis? Pravopis jest njeko pravilo po kojem, sa slovima bukvice poznaje se slova sastavljati, um podobni svake namišljenosti poznavati i njega točno izgovarati", str. 3.

Zatim govori o "porabi", gdje kaže da se riječi mogu pisati po izgovoru ("miloglasnički") ili korijenski ("riečoslovnički").

Potom daje podjelu na suglasnike i samoglasnike ("glasovite i neglasovita") i njihovu dalju podjelu, što je manje-više poznato iz drugih gramatika 19. st., ali ima i nekih razlika. Naime u Pravopisu su sva "suglasna slova" podijeljena na "mukla i poluglasna". Ovako ih dijeli: "Slova mukla, koja drugačije nazivlju se Niema, jesu ona koja počimlju sa slovima neglasovitim i jesu: be, ce, će, če, de, ge, je, ka, pe, te, ve, ze, že.

Koja su slova poluglasna?

Jesu ona koja počimlju s glasovitim slovima i jesu efe, haka, ele, eme, ene, ere, ese, eše; od kojih l, m, n, r nazivlju se 'meka' ili 'topna'", str. 4.

A Mažuraniću su npr. poluglasne samo likvide, a F. Milićeviću su svi nabrojani glasovi likvidni, a u današnjem značenju likvide njemu su *meka* ili *topna*.

Potom govori o "razdiobi slovaka", pa o velikome slovu, o slovi i glasu *h* ("Što misliš o slovu *H*? Slovo *H* drugo nije do jedinog znaka s kojim se služi za bolje razdjeljivati rieč od rieči, kao što se uvidja u rieči raniti i hraniti, rieč raniti znači ozlediti, a rieč hraniti znači podgajati, gdje se opaziva da slovom *H* samo se služi za sačuvati krepost i značnost rieči..."), iz čega se vidi da glasa /h/ nije imao u svome sustavu, ili je pretpostavljao da ga nema u djece kojoj je namijenjen Pravopis.

To je sve prikazao, s primjerima, na otprilike polovici opsega knjižice, a onda govori o interpunkcijskim znacima ("O razgodcih"), a upravo u tome poglavlju ima najviše termina uzetih od A. Vebera i B. Šuleka (*razgodak, upitnik, zaporka, navodnik, spojnik, stanka*).

Pri kraju pisac govori o naglasku ("poteški ` , težki ` , oštri ` , zavnuti ` "). Kratki su mu poteški i teški, a duga su ostala dva. Ti su termini također preuzeti od različitih autora: Vebera, Babukića, Mažuranića.

Na samome kraju (21. str.) govori o *bezglasnicama*, koje dijeli na *sprednjice* (prijedlozi i veznici) i *odtražnjice* (pokraćeni glagolski oblici, pokraćena osobna zaimena, čestice).

Pravopis Franje Miličevića ima ponajprije kulturnohistorijsku vrijednost; riječ je o prvoj knjižici tiskanoj u Mostarskoj tiskari nakon obnove tiskarske djelatnosti u Bosni i Hercegovini; posebno, riječ je, koliko znam, o prvome pravopisnome priručniku na tlu BiH.

Terminološki dio Pravopisa važan je dio opće hrvatske gramatičke terminologije, kojoj je, evo, i F. Miličević dodao svoj dio.

Résumé

ORTHOGRAPHE POUR LES ÉCOLES PRIMAIRES CATHOLIQUES

(Mostar, 1873)

L'auteur décrit un manuel orthographique croate paru à Mostar en 1873 en tant que le premier livre imprimé dans l'Imprimerie de Mostar. L'auteur de cette Orthographe sera, de toute évidence, Franjo Miličević, ce qui n'est d'ailleurs signalé que sur la page 17 comme "M...ć".

Dans la terminologie employée dans cette Orthographe on trouve quelques termes inattestées auparavant.